

MİLLETLERARASI SERMAYE HAREKETLERİNİN KISA TARİHÇESİ — XIX UNCU ASRIN HUSUSİYETLERİ KARŞISINDA GÜNÜMÜZÜN ŞARTLARI — SERMAYE İHRACATÇISI OLARAK İNGİLTERE VE AMERİKA

Yazan : Dr. Mehmet SELİK

Milletlerarası sermaye hareketlerinin başlangıcı orta zamanlara kadar geri gider. Panayırlarda alınıp verilen kısa vâdeli krediler ilk örnekleri meydana getirirler. Bunlar düzensiz ve arızî idiler.

Biraz daha sonra Orta Avrupa'da bakır ve gümüş madenlerinin işletilmesi için müteşebbislerin, askerî ihtiyaçları ve harp masrafları için prens ve hükümdarların muhtaç oldukları paraları ödünç yolu ile temin etmeye başlamaları ile memleketlerarası sermaye hareketleri daha genel ve devamlı bir mahiyet almaya başlamışlardır (1).

Fakat sermaye hareketlerinin devamlı ve belli bir iktisadî hadise ve faaliyet haline gelişi XVIII inci asrın ikinci yarısından itibaren başlar. Bu devirde Hollanda'lılar banker durumdadırlar ve hatta İngiltere'yi bile sermayece desteklemektedirler.

Napolyon Harplerinden sonra durum değişmiştir. Sanayî ve ticarete gelişmeye başlaması ile birlikte İngiltere milletlerarası malî sahada da öncülüğü ele aldı. İngiltere bu durumunu 1914 e kadar devam ettirmiştir. 1860 dan itibaren Fransa, 1890 larda Almanya, asrın başlarında da Amerika bu sahada rol sahibi olmaya başlarlar. Bu dört büyük memleketin yanısıra, daha küçük mikyasta olmak üzere, Felemenk, Belçika ve İsviçre'yi sermaye ihraç eden memleketler arasında görürüz.

XIX uncu asrın ikinci yarısı boyunca İngiliz sermayesinin başlıca faaliyet sahası demiryolları olmuştur. Evvelâ Avrupa'da Fransa ve Belçika'dan Rusya'ya kadar daha sonra Kuzey ve Güney Amerika'da Hin-

(1) M. Palyi, «Foreign Investment» Encyclopedia of the Social Sciences Vol. 6 (1931) s. 367.

distan'da ve diğer yerlerde demiryolları İngiliz sermayesinin yardımı ile meydana getirilebilmiştir. İngiltere bu devrede kendi demiryollarını kendi sermayesiyle inşa edebilen yegâne memlekettir.

Maden işletmeleri, plantasyonlar ve demir ve dokuma sanayii yatırımları, demiryolları yanında, İngiliz sermayesinin başlıca çalışma sahaları olmuştur. Hükûmetlere ikrazlar diğer tip yatırımlar yanında ehemmiyetsiz kalmıştır.

1914 Yılı iktisat tarihinde sermaye hareketleri için bir dönüm noktası olmuştur. Harp sonrası yıllarında o zamana kadar mevcut olagelen dış yatırımların hacminde, bunların alacaklı ve borçlularında, takip ettikleri istikametlerde esaslı değişiklikler vukua geldi.

Hariçteki İngiliz yatırımları dörtte bir nisbetinde azaldı. Bu hadise de Amerika Birleşik Devletlerindeki İngiliz sermayelerinin Amerika'lılarca satın alınmasının büyük rolü vardır. Harbin başlarında İngiltere'den sonra ikinci durumda gelen Fransa, Rusya, Avusturya - Macaristan ve Türkiye'nin iflasları neticesinde dış yatırımlarının üçte birini kaybetti. Fransa'dan sonra gelen Almanya hariçteki yatırımlarının büyük kısmını, mağlubiyet ve enflasyon neticesi ya kaybetti, ya da diğer şekillerde elinden çıkardı (2).

Birinci Dünya Savaşından sonra gelen devrede XIX uncu asır tipi sermaye hareketlerinin yeniden canlanacağı bir zaman beyhude yere ümit edildi. Amerikan hususî sermayedarlarının 1920 lerde giriştikleri teşebbüslerde hayal kırıklığına uğramaları, arkadan gelen büyük buhran ve onu takip eden devrede meydana gelen büyük siyasî ve ekonomik değişmeler neticesinde o devir şartları ile yaşadığımız devrinkiler arasında büyük benzeyişsizlikler meydana geldi. 1914 sonrasının kendine has özellikleri bir tarafa bırakılsa bile, XIX uncu asır boyunca gerçekleştirilen denizaşırı yatırımlar (bilhassa İngiltere'ninkiler) içinde ceryan ettikleri şartlar bakımından birçok yönden tamamiyle istisnaidir (3).

XIX uncu asır sermaye ihracatçısı memleketler arasında İngiltere ne ise A. B. D. bugün odur. Fakat bu demek değildir ki İngiliz sermayesinin o zaman gerçekleştirdiğini bugün A. B. D. gerçekleştirmektedir. veya ileride gerçekleştirecektir. İki memleket arasındaki benzerlik sadece ikisinin de kendi zamanlarında en fazla sermaye ihraç eder durumda

(2) Palyi, a. g. m.

(3) Nurkse, «International Investment To - Day... in the light of Nineteenth - Century Experience» The Economic Journal Vol LXIII (1954)

olmalarından ibarettir. Hatta bu dahi aynı hususiyetleri gösteren bir benzerlik olmaktan uzaktır.

Ne demek istediğimizi daha açık olarak şöylece ifade edebiliriz : 1914 de İngiliz millî servetinin 1/4 i hariçteki yatırımlardan tereküp etmekte idi. Yine 1914 e tekaddüm eden 50 yıl boyunca İngiltere millî gelirinin % 4 ünü, adıgeçen devrenin son 8 senesinde (1905 - 1914) % 7 sini denizaşırı memleketlere yatırmıştır. Prof. Nurkse bu nisbetlerin bugün A. B. D. ne aynen tatbiki halinde her yıl 12 veya 20 milyar doların hariçte yatırılması gerekeceğini, halbuki bu rakamların bugün için imkânsız olacak derecede büyük olduğunu söylemektedir (4).

Geçen asırda gerçekleşen sermaye hareketlerini vüs'at ve özellikleri bakımından günümüzdekilerden ayıran o devreye has önemli faktörler mevcut olmuştur.

Bir asra yaklaşan bir devre boyunca İngiliz sermayesinin yuvarlak hesap 2/3 si 'yeni yerleşme sahaları' denilen bölgelere gitmiştir. Kuzey ve Güney Amerika, Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda, Güney Afrika bu devre zarfında Avrupa, ve bilhassa İngiliz, sermayesinin geniş ölçüde aktığı, mutedil iklim kuşaklarında yer almış, o zamanlara kadar iskân olunmamış, tabii kaynakları bol, toprakları bâkir ve buralara gelen sermayelere her bakımdan büyük ümitler vâdeden memleket veya kıt'alar idi.

Buna ilâveten İngiliz adaları ile Kara Avrupa'sından içlerinde, hiç şüphesiz, tahsilli, iyi yetişmiş, müteşebbis ruhlu insanların da bulunduğu takriben 60 milyon insan bu sermayelerle birlikte göç etmiştir (5). Oralara giden bu insanlar, sermayelerin çıkmakta oldukları memleketlerin insanları oldukları için, bu sermayeleri işletip kullanmakta herhangi bir müşkilâta maruz kalmamışlardı. Bu insanların dil, kültür ve yaradılış hususiyetlerinin ana - vatandakilerle benzerliği, ve hatta çoğu zaman ana - vatan ayniyeti bu devrede sermayelerin hareketliliğini artıran faktörlerin başında gelmişti.

Burada şunu tesbit edebiliriz : Emek ve sermaye birbirlerini tamamlayan istihsal faktörleridir. Bu iki istihsal âmili birbirleri üzerinde derin ve köklü bir cazibe tesirine sahiptir. Yeni bir bölgeye emek hareketi

(4) Nurkse, a. g. m.

(5) Nurkse, a. g. m.

aynı yere, aynı zamanda sermayeyi cezbetmiştir (6). Aksi de doğrudur : Sermaye aynı yerlere insan göçlerini teşvik ve tahrik etmiştir. Birinin akımına mani olan şey, diğerinin hareketini de azaltmıştır. Bütün XIX uncu asır boyunca emek ve sermaye birlikte ve yanyana birbirlerine destek olacak şekilde hareket etmiştir.

İngiliz yatırımlarının geriye kalan üçte biri (daha doğrusu dörtte biri, çünkü bir kısım sermaye Kara Avrupa'sına gitmişti) farklı tipteki bölgelere, çoğu halde, kalabalık yerli halkla meskûn tropikal veya yarı tropikal bölgelere gitmiş ve oralarda yerli halkın kadim medeniyetinin geliştirebildiği istihsal metodları ile çalışmıştır (7).

1914 den evvel günümüzün başlıca problemini teşkil eden bölgeler denizaşırı yatırımlar için hiç bir cazibeyi ve endişeyi haiz olmamışlar ve oldukları gibi kendi hallerine terkedilmişlerdir.

Diğer taraftan o zamanlar boş olup iskân edilmeye başlanan ve milletlerarası sermaye hareketlerinin parlak mazi ve itibarına mesnet olan ülkeler bugün, adam başına düşen gelir bakımından, en müreffeh ülkeler arasındadır.

Geçen asrın sermaye hareketlerinin özelliklerini tesbit ederken, sermaye ihracatçısı memleketler ekonomileriyle bu sermayelerin yatırıldığı memleketler ekonomilerinin büyük ölçüde birbirlerini tamamlayıcı yönlerde istihsalde bulduklarını ehemmiyetle zikretmemiz lâzımdır. Sermaye ihracatı ile birlikte ve bunun neticesi olarak artan dünya istihsalı ve gelişen dünya ticareti her iki taraf memleketlere faydalı olmuş ve bu bir arada gelişiş neticesinde 'sterlin açığı' diye bir mesele hiç bir zaman bahis konusu olmamıştır (8). Denizaşırı yatırım memleketleri Avrupa sanayiinin muhtaç olduğu ham maddeyi, Avrupa'nın yeter derecede istihsal edemediği gıda maddelerini temin etmiş, mukabilinde Avrupa sanayiinin mahsullerini almıştır. Bu arada borçları ödeyememek gibi bir durumla nadiren karşılaşmıştır.

Geçen asrın bir diğer hususiyeti yatırımların herhangi bir plâna veya kayda tâbi olmaksızın yapılmış olmasıdır. Böyle olmakla beraber,

(6) Bu hâdiseyi aynı memleket dahilinde bile müşahede etmek mümkündür. Kuzey Amerika'nın Batı kıyıları zaman itibariyle daha geç iskân edilmiş, oraya insanların göçü ile birlikte sermaye akmış ve bu günün büyük sanayi merkezleri meydana çıkmıştır. Bu hâdisi A. B. D. de bugün dahî el'an cereyan halindedir. Bak. Newsweek, 27 Ekim 1958.

(7) Nurkse, a. g. m.

(8) Nurkse, a. g. m.

hususî menfaatler daima millî menfaatlere faydalar temin edecek şekilde çalışmışlardır. Bilhassa İngilizlerin denizlere rakipsiz hâkimiyeti sermayedarlara muhtaç oldukları siyasî emniyeti tam manasiyle ve sonuna kadar temin etmiştir.

Daha evvelce de zikrettiğimiz gibi, XIX uncu asrın yatırımları büyük rollerini demir yolu inşaatında oynamışlardır. Yeni memleketlerde demiryolu göç vasıtası olarak mühimdi. İskân edilmemiş yeni saha ve el sürülmemiş yeni bâkir kaynaklara ancak demiryolu sayesinde kolayca ulaşılabilirdi. Demiryolları başlangıçta her ne kadar tam kapasite ile çalışmamışsa da, yeni yerleşmelere ve bununla birlikte iktisadî gelişmeye zemin hazırladılar. Ve bilâhare temin ettikleri hizmetlere tam talebin doğmasına bizzat âmil oldular (9).

Şimdi sözü içinde yaşadığımız asrın hususiyetlerine, veya bir başka ifade ile, XX inci asrı XIX uncu asırdan ayıran faktörlerin tesbitine getirebiliriz.

XX İnci asırda durum ve şartlar tamamen farklıdır. A. B. D. nin yaptığı sermaye ihraçlarını Prof. Nurkse insan hareketlerine ikame olarak telakki etmektedir. Sermaye ve emek halâ birbirlerini tamamlayıcı durumdadırlar, ve halâ esas olarak biri diğerini cezbetmektedir. Fakat bugünkü vaziyette, emek hareketinin bir istikamette tahdit edilmesi sermayenin aksi istikamette hareketine olan ihtiyacı artırmaktadır. Bugün ucuz emek, A. B. D. ne gelip Amerikan sermayesiyle çalışması yerine, kendi olduğu yere gelen veya getirilen Amerikan sermayesiyle bir dereceye kadar teçhiz ediliyor.

Daha evvel de temas ettiğimiz gibi, sermaye XIX uncu asır boyunca milyonlarca nüfusa sahip, sermayeye şiddetle muhtaç memleketlere değil, - bu memleketler hakikaten ihmal edilmiştir - fakat, çeşitli şartların ve imkânların Batı tipinde sür'atli bir gelişmeye müstesna bir şekilde elverişli olduğu az nüfuslu sahalarda yatırılmıştır. Ve bu sermayeler buralarda Avrupa'dan gelme insanların elinde kültürel ve teknik adaptasyon gibi bir mesele ile karşılaşılmaksızın kullanılmışlardır.

Halbuki bugün sermaye, XIX uncu asrın bu bahisteki hususiyetlerine zıd olarak, kapitalist bir ortamda yetişmemiş, kültürel bakımdan Batı teknik ve metodları ile âletlerini kullanmaya hazırlanmamış insanlarla çalışmak üzere, dışarıya gitmek durumundadır.

Görülüyor ki bugün özel sermaye akışını mümkün kılan şartlar artık o günkü vüs'atte mevcut değildir. Ve muhtemelen bundan böyle de

(9) Nurkse, a. g. m.

mevcut olmayacaktır. Prof. Nurkse, bugün yatırım için aynı şartlar ve faktörler aransa, aynı memleketleri istemezsek, Avrupa'nın ehil işçisi ve Amerika'nın sermayesi için herhalde ve ancak Sibiryaya böyle bir saha olabilir, diyor (10).

XIX uncu asırda sanayileşmelerini tamamlamış memleketlerin yanında bugün gibi o gün de geri kalmış durumda olan memleketler için bir iktisatçı o devirde 'sanayileşme otobüsü' nü kaçırmış milletler diyor (11). Bugünkü gayretleri bu otobüsü yeniden ve fakat bu defa kaçırmadan harekete geçirme gayretleri olarak görebiliriz. Bu fırsatın kaçırılışı sadece ve tamamen kendi kabahatleri değildir. Hadise devrin iktisadî gelişme şartlarıyla bu şekilde gelişmiştir.

Geçen asırda, sanayileşmeye başlamazdan evvel, bugünün geri kalmış memleketlerinden fazla farklı bir durumda olmıyan Amerika, Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda ve kısmen de Arjantin gibi memleketlerin gelişmeleri tesadüfen olmamıştır. Denilebilir ki 'otobüs' münhasıran bunlar için kaldırılmıştır.

Biraz evvel de belirttiğimiz gibi, bu adigeçen yeni ülkeler orta iklim kuşaklarında yer almış, toprakları el sürülmemiş, tabii zengin kaynaklara sahip, nüfusça az kalabalık yerlerdi. Mamafih, kalkınma bizatihâ buralarda yaşayan insanlar için olmamıştır. Günümüzün iktisadî kalkınma hedef ve gayeleriyle o devrin kalkınması arasındaki başlıca farklardan birini burada görüyoruz. Bu yeni memleketlerin büyük çapta Avrupa sermayesinin yardımları ile geliştikleri doğrudur. Fakat buna hemen şu vakianın eklenmesi gerekir : Avrupa memleketlerinden bu yeni topraklara geniş ölçüde göçler olmuştur. Buralara gelen insanlar geride kalanlarla aynı zihni melekeler ve kabiliyetlere sahip bulunuyor, aynı değerlere kıymet veriyor, genel olarak, şuurî ve gayrî aynı sosyal mirasın veresesi arasında yer alıyorlardı (12). Gelişme asıl bunlar için ve bunlar tarafından gerçekleştiriliyordu. Avrupa memleketlerinden buralara akan sermayeler bunları kullanmada hiç yabancı olmıyan insanlar tarafından işletiliyordu. Ortaya çıkan netice bu yeni ülkeler için olduğu kadar sermaye-

(10) Nurkse, a. g. m.

(11) P. N. R. Rodan, «The International Development of Economically Backward Areas» International Affairs, Vol. XX (1944) Japonya bu otobüse sonradan yetişebilme gücünü gösteren belki yegâne memlekettir.

(12) S. H. Frankel, The Economic Impact on Underdeveloped Societies - Essay IV : Some Aspects of International Economic Development of Underdeveloped Territories, Essays on International Investment and Social Changes, Oxford 1953.

lerin geldiği memleketler için de kârlı ve faydalı oluyordu. Bugün aynı memleketler dünyanın en müreffeh memleketlerinin başında gelmektedir.

Bugünkü iktisaden geri kalmış memleketlerin kalkınmalarını o devirdekilere benzetmeye imkân yoktur. Herşeyden evvel o zamanlar bahis konusu olduğu çapta ve hususiyetlerde sermaye hareketi yoktur. Hususî sermaye için o günler doğru olan prensiplerin bugün yanlış olması için hiç bir sebep mevcut değildir. Hususî sermayeler yeni ülkelere gitmişlerse bunu kârlı ve verimli buldukları için yapmışlardır. Bu demektir ki, bugünkü az gelişmiş memleketler, en azından, aynı kâr imkânlarını arzetmelidirler. Bunun yanında o devri bugünden ayıracak muhtemel bir hususiyet daha vardır : Devrin iki ekonomik tipi hiç değilse bir zaman birbirini tamamlayıcı yönde gelişmiştir. İşaret etmek istediğimiz hadise daha açık olarak şudur : İleri sanayî memleketleri (bilhassa İngiltere) yeni ülkelere sermaye malları ve sair sanayî mamulleri verirken mukabilinde onlardan muhtaç oldukları gıda maddeleri ile ham maddeleri alıyorlardı. Kâr ve ana sermayelerin transferinde zorluk diye birşey bilinmiyordu. Bugün aynı şartların bahis konusu olabileceği hayli şüphelidir.

Geçen asır boyunca ve hatta çok daha sonralara kadar zikrettiğimiz ülkelere başka geri kalmış memleketlerin kalkınmalarının bir sebebini de sanayileri ilerlemiş kolonici memleketlerin bu memleketlere karşı tatbik ettikleri daha doğrusu onlara icabında zorla kabul ettirdikleri iktisadî politikada bulmak mümkündür. Bu politikaların neticesi olarak bu memleketler açık kapı politikasının mevzuu olarak sanayilerine ham madde kaynağı ve mahşullerine pazar olmuşlardır. (13). Buna mukabil

(13) B. D. Weinryb - «Industrial Development of the Near - East» Quarterly Journal of Economics, Vol. LXI de zikredilen aşağıdaki vaka-yı kayda değer buluyoruz. «Cemiyet - Akvamin mandası altındaki - Irak 1932 ye kadar, Suriye ve Palestin - memleketler iki bakımdan talihsiz bir durumda idiler : Sanayileşmeyi destekliyecek bir millî hükümetleri yoktu, sonra da bu memleketler beynelmilel politika bakımından gayri müsait şartlar altında idiler. Mandalara konulan "açık kapı,, şartı bu memleketleri iki taraflı anlaşmalar yapmaktan alkoymak suretiyle yabancı malının istilâsına açık bırakıyordu. Hâmi Devletler (İngiltere ve Fransa), bundan öteye, Yakın Doğu memleketlerini ham madde kaynağı (petrol, pamuk, ipek) ve aynı zamanda kendi sanayi mamulleri için pazar olarak muhafaza etmeyi, bu memleketlere yardım ederek onların kendi mamullerini kendileri imal edecek hale gelmelerine tercih ediyorlardı.»

böyle politikalara karşı koyabilecek güçte millî hükûmetler ya hiç mevcut olmamış ya da olanlar pek zayıf kalmışlardır.

Bugün ise az gelişmiş memleketler aynı zamanda uyanış ve silkinme halinde olan memleketlerdir ve sermaye peşinde olmaları gelişme otobüsünü kendileri için hareket ettirmek istemelerindedir.

Sermaye İhracatçısı Olarak İngiltere ve Amerika

I — İngiltere'nin Dış Yatırımları

İngiltere'nin dış yatırımları geçen asrın ortalarından başlar. Fakat en kesif olduğu devir 1880 - 1913 yılları arasındaki zamandır. Bu 30 - 35 yıllık zaman boyunca İngiltere dünyanın yegâne değilse de en önemli ve büyük sermayedar memleketi idi.

1854 yılında 200 milyon Sterlin olan İngiliz yatırımları, 1880 de 1300 milyon Sterlin, 1905 de 2000, 1913 de de 3700 - 4000 milyon Sterline yükselmişti. Bu son meblağ zamanımız fiatlarına göre 12000 milyon Sterlin demektir (14).

Bir tek memlekette devamlı olarak oldukça uzun bir zaman boyunca yapılabilmiş önemli miktarlardaki sermaye ihraçlarına bakarak, bu sermaye yatırımlarının o devir memleketlerinin hepsi için aynı önemde olduğu zannedilmemelidir. İngiliz dış yatırımlarının 1913 yılındaki durumunu Kıt'alar itibariyle gösteren aşağıdaki yayılış nisbetleri bunu açıkça ortaya koymaktadır (15) :

1913 Yılında İngiliz Yatırımlarının Kıtalar İtibariyle Dağılışı

Kıtalar	Nisbetler (%)
Amerika	54,75
Asya	14,04
Afrika	12,18
Avusturalya	11,21
Avrupa	5,22
Diğer	2,59

(14) A. Salter, «Foreign Investment» Essays in International Finance, No. 12, Princeton University, 1951, s. 4 - 5.

(15) K. Zweig, «Die Internationalen Kapitalwanderungen vor und nach dem Kriege» Weltwirtschaftliches Archiv, Bd. 27 (1928).

En büyük hissenin düştüğü Amerika Kıt'asında asıl büyük pay sahipleri A. B. D., Kanada ve Arjantin idi. Asya'da Hindistan, Afrika'da Güney Afrika büyük hisseleri alıyorlardı.

İngiliz yatırımları hakkındaki bilgilerimiz aşağıda kaydedilenlerle daha da artacaktır. İngiliz yatırımlarının büyük kısmı daima **Dominyon** ve Kolonilere gitmiştir. Birinci Dünya Harbine kadar diğer memleketlerin payı yüksek olmuşsa da bundan sonra gittikçe azalmıştır.

İngiliz yatırımlarının Dominyon ve Kolonilerle diğer memleketler itibariyle dağılışı aşağıdaki gibi idi (16) :

Dominyon ve Koloniler	% 44	% 66
Diğer memleketler	% 56	% 34

Burada hemen işaret edelim ki, bilhassa 1913 lere kadar, A. B. D. diğer memleketler içinde en önemli paya sahipti, ondan sonra **Arjantin** geliyordu. Birinci Dünya Harbine kadar kendiliklerinden yer ve yön tâyin eden yatırımlar, Trustee Act denilen bir kanunun kabulünden sonra yönlerini Dominyon ve Kolonilere daha fazla çevirir olmuşlardır (17).

İngiliz yatırımlarının başlıca yatırım sahaları da hayli ilgi çekicidir. 1913 vaziyetine göre yatırımlar aşağıda görüldüğü gibi dağılmakta idi (18) :

Demiryolları	% 40
Merkezî Hükûmet ve mahallî idareler	% 30
Ham madde istihali, bankacılık	% 30
Sanayî, ticaret, âmme hizmetleri	

Bu nisbetlerden açıkça tesbit ediliyor ki, İngiliz yatırımları büyük ölçüde iktisadî gayelerle yapılmış yatırımlar olmuştur. İngiltere'nin büyük sermayedar olarak, bir devir boyunca, birçok memleketin demiryol müteahhitliğini ifa ettiğini söyleyebiliriz. İngiltere'nin Dominyon ve Kolonilerindeki merkezî ve mahallî idarelere de sermaye yardımları önemli olmuştur. Demiryolculuğu dışındaki iktisadî yatırımlar Birinci Dünya Harbinden sonra artmıştır.

Merkezî hükûmet ve mahallî idarelere verilen ikrazlar dışında kalan yekûn sermayenin çeşitli yatırım sahalarına dağılışı nisbetleri, aşağıda görüldüğü gibi (19), bunu bize bariz şekilde göstermektedir :

(16) Zweig, a. g. m.

(17) R. Kindersley, «A new Study of British Foreign Investment» *Economic Journal*, Vol. 39, (1929).

(18) Salter, a. g. e., s. 6

Yatırım sahaları	1913	1927
Demiryol ve tramvay	% 61,4	% 25,1
Bankacılık, sigortacılık ve maliye	2,5	23,3
Kömür, demir, çelik ve makine	2,0	0,4
Elektrik, gaz ve su	2,5	2,9
Gemi, dok ve liman inşası	1,1	2,3
Telgraf ve telefon	1,4	1,1
Madencilik, petrol, kauçuk, çay, kahve	9,2	23,3
Ticaret ve diğer çeşitli sanayiler	19,9	21,6

Demiryollarına yatırılmış sermayeler, bilhassa A. B. D. de, harp sırasında ve harp sonrası yıllarında yerliler tarafından satın alınmış ve bu suretle bu sahadaki yatırımlar azalmıştır. Harpten sonra, maden, petrol ve kauçuk gibi önemli sanayi ham maddeleriyle çay ve kahve gibi istihlâk maddeleri istihsaline ve bunlarla alâkalı olarak sigorta ve malî hizmet işlerine yatırılan sermayeler artmıştır.

1930 yılı, dünya ölçüsünde, sermaye hareketlerinin iki harp arası devrede en yüksek noktasına ulaştığı yıldır. Bundan sonra ve hususiyle 1932 yılında sermaye hareketleri tam bir durgunluğa girmiştir. Bu sıralar İngiliz yatırımları da sür'atle azalmaya başlamıştır. 1930 yılında, % 60 ı İngiliz Milletler Camiası dahilinde, % 22 si Latin Amerika'da ve % 8 i Avrupa'da yatırılmış takriben 3.700 milyon Sterlinlik İngiliz sermayesi (20), kısa bir zaman sonra, 1939 yılında 1128 milyon Sterline düşmüştür. Bu itibarla, 1939 yılı, İngiltere için çeşitli bakımlardan olduğu gibi, dış yatırımlar yönünden de kritik ve yeni bir devrenin başlangıcı olmuştur, denilebilir (21). Harbin sonunda İngiltere mevcut yatırımlarının geriye kalanlarını da elden çıkarmış ve kendisi sermayeye muhtaç bir halde idi.

Buraya kadar İngiliz yatırımlarının bazı önemli hususiyetleri hakkında söylenenler, hataya düşmeksizin, o devir yatırımları ve hususiyle İngiliz yatırımları için genel neticelere varmayı mümkün kılacak vasıftadır. Bunları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz :

1 — Bugünün geri kalmış memleketleri o devir boyunca yapılan yatırımlardan ya hiç istifade etmemiş, ya da çok az faydalanmıştır.

2 — Yatırımlardan faydalanan memleketler İngiliz İmparatorluğuna

(19) Zweig, a. g. m.

(20) Salter, a. g. e., s. 18

(21) J. F. Rippey, «British Investment in Latin Amerika, 1939» Journal of Political Economy, Vol. LVI (1948).

dahil memleketler ve bunlar arasında da bilhassa Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda, Güney Afrika olmuştur.

3 — Bunların hemen yanı sıra A. B. D. ve Arjantin büyük paylar elde etmişlerdir.

4 — Bu memleketler yeni, istismar olunmamış, iskân edilmeleri o devir göçüşleriyle yakından alâkalı memleketlerdir. Sermayeler burada Avrupalı insanlarla birlikte gelmiş ve onlar tarafından kullanılmıştır.

5 — İngiliz sermayesi bu memleketlerde bilhassa demiryolu ulaştırmasını kurmuş ve işletmiş, sonraki gelişmelerin maddî temellerinin en önemlilerinden birini atmıştır.

6 — Bilhassa Birinci Dünya Harbinden sonra maden, petrol ve plantasyon tipi istihsal yatırımları belirli bir şekilde artış kaydetmiştir.

Bu son hadise, milletlerarası sermaye yatırımları ile az gelişmiş memleketler arasındaki münasebetler yönünden üzerinde dikkatle durulacak bir temayülü temsil etmesi itibariyle ilgi çekici olmuştur. Aynı hadise ve temayülü biraz sonra Amerikan sermaye yatırımlarını gözden geçirirken daha sarıh olarak görmek fırsatını bulacağız.

Bu söylediklerimizle İngiliz yatırımlarının faydasız olduğu şeklinde bir kanaati benimsemiş görünmek istemeyiz. Bugünün zengin, ileri memleketleri arasında bulunan yukarıda andığımız memleketlerin kalkınma ve gelişmesinde İngiliz sermayesinin rolü çok büyük olmuştur. Yalnız bu arada o zamanlar az gelişmiş halde bulunan bütün memleketler hemen bugün de az gelişmiş olmakta devam ediyorlar. Mamafih böyle bir vakıadan dolayı o devir sermaye hareketlerinin şu veya bu şekilde gelişmiş olmasını mes'ul tutamayız. Geçen asrın, herhalde, başlıca karakteristiklerinden biri müstemlekecilik ve emperpalizm asrı oluşudur. Zamanımızda az gelişmiş memleketler üzerine durmaksızın lafı edilen fikirler o devre tamamen yabancı idi.

II — Amerika Birleşik Devletlerinin Dış Yatırımları

A. B. D. 1914-18 yıllarından sonra hakikî bir sermayedar memleket halini almaya başlamış ve bu manâda İngiltere'den boşalan yeri doldurmuştur. Amerika'nın dünya ölçüsünde sermayedar vaziyeti daha sonraki yıllarda gittikçe artan bir önem kazanmıştır. Bu önem İkinci Dünya Harbinin nihayete ermesiyle birlikte karşılaşılan iki problemle en yüksek noktasına ulaşmıştır: Harpten çıkmış memleketlerin yeniden imarı ve dünyanın büyük bir kısmı için kronik bir halde devam eden geriliğin ortadan kaldırılması. Bunlardan birincisinin halli nisbeten kısa zaman içinde başanmıştır. İkincisinin kronik vasfının daha ne kadar devam ede-

ceği kolay kestirilebilir birşey değildir. Amerika bu konuda yardım için gözlerin en ziyade kendisine çevrildiği memlekettir. A. B. D. nin kendisinden ümit edileni gerçekleştirme gayreti ve temayülü hakkında bir fikir edinebilmek için, Amerikan sermaye yatırımlarının gelişme seyrini ve hususiyetlerini kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır.

İkinci Dünya Harbinin sonunda olduğu gibi, Birinci Dünya Harbini takip eden yıllarda da Amerikan sermayesinin Avrupa'ya büyük yardımı olmuştur. Fakat bu devredeki sermayedarlık rolü Amerika için acı tecrübelerle dolu bir başlangıç devresidir. Edinilen tecrübelerin daha sonraki devrelerde faydaları belirli şekilde kendini göstermiştir.

1930 yıllarına kadar Amerikan sermaye yatırımları takriben yarısı direkt, yarısı portfolio olacak şekilde gelişmişti. Yatırımların 15.000 milyon doları bulunduğu 1930 yılında durum bu idi, yâni, iki tip yatırım aşağı yukarı birbirinin aynı idi. Portfolio yatırımların 4/5 ü ya hükûmetlere verilmişti ya da hükûmet garantisini haiz ikrazlar halinde idi. Bunların 1/3 ü Kanada'ya, 1200 milyon doları Almanya'ya, 2.300 milyon doları diğer Avrupa memleketlerine ve 1600 milyon doları da Lâtin Amerika'ya verilmişti. Borç verenler fertler, alanlar hükûmetler idi. Ve hiç bir garanti de bahis konusu değildi. Bu sermayelerden bilhassa Almanya ve Lâtin Amerika'ya yatırılmış olanlarının sahipleri büyük zararlara uğradılar (22). Amerika'nın aldığı ders derken kasedtiğimiz budur.

Amerikan sermaye sahipleri bu tecrübenin tesiriyledir ki, İkinci Cihan Harbinden sonraki yatırımlarını daha geniş ölçüde direkt yatırımlar şeklinde geliştirmeye başlamışlardır. Portfolio yatırımlar genel yekûn içinde ehemmiyetsiz bir yer alır. Bunların devam ettiği iki yatırım sahası Kanada ve Dünya Bankasıdır. Bu iki saha dışında Amerikan sermaye piyasasında itibar gören yabancı tahviller pek mahdut olmuştur (23).

Portfolio yatırımların önemlerini kaybetmiş olmalarından dolayıdır ki biz Amerikan sermaye yatırımlarını gözden geçirirken evvelâ direkt yatırımları sonra da İhracat - İthalat Bankası ikrazlarını ele alacağız.

1 — Direkt sermaye yatırımları : Bahsin başında A. B. D. nin 1914 lerden sonra büyük yatırımcı haline gelmeye başladığını söylemiştik. Aşağıdaki rakamlar bunu açık bir şekilde göstermektedir (24) :

(22) Salter, a. g. e., s. 16

(23) İsrail Devleti kurulduktan bu tarafa, İsrail Hükûmeti Amerikan sermaye piyasasında bir kaç tahvil sürmeye muvaffak olmuştur. Bu başarının sebebi, daha ziyade iktisadî - dışı faktörlerle alakalı görülmektedir.

(24) U. S. Department of Commerce, «Foreign Investments of the United States» Washington, 1953, s. 4

1897 - 1950 Yılları Arasında A. B. D. Direkt
Sermaye Yatırımları (Milyar Dolar)

	1897	1914	1919	1929	1943	1950
Genel Yekûn	0.6	2.7	3.9	7.5	7.9	11.6
Kanada2	.6	.8	2.0	2.4	3.6
Lâtin Amerika3	1.3	2.0	3.5	2.8	4.7
Avrupa1	.6	.7	.6	.7	1.8
Diğer Kıt'a ve memleketler	(—)	.2	.4	.6	.7	1.8
Sanayi1	.5	.8	1.8	2.3	3.8
Madencilik1	.7	.9	1.2	1.0	1.1
Petrol1	.3	.6	1.1	1.4	3.4
Ziraat	(—)	.4	.6	.9	1.4	1.4
Demiryolu ve âmme hizmetleri	.2	.4	.4	1.9	1.4	1.4

Yukarıdaki tablo, 50 yıllık bir devre içinde yardımların miktar itibarıyla gelişmesinden başka çok kıymetli diğer bazı hususiyetleri de gözlerimizin önüne koymaktadır.

1929 yılından bu tarafa Kanada'da yatırılan Amerikan sermayesi, direkt yatırım olarak, 1950 yılına kadar yekûn yatırımların % 25 - 30 unu teşkil etmektedir. Latin Amerika'nın payı % 35 - 45 arasındadır. Bu iki yatırım sahası bir arada yatırımların % 60 - 75 ini, yâni 3/4 ünü almaktadır. Geriye kalan 1/4 veya biraz fazlasının büyük kısmı Avrupa'ya gitmekte ve nihayet % 10 - 15 kadar bir kısım dünyanın diğer muntakalarında yatırılmaktadır. Belirtmeye lüzum yoktur ki, dünyanın en ziyade sermayeye muhtaç memleketleri bu 'diğer muntakalar' içinde yer almaktadır.

Tablodan gördüğümüz diğer çok önemli bir husus da sanayile birlikte petrole yatırılan sermayelerin bilhassa son yıllarda sür'atli bir artma göstermesidir. Hemer ilâve edelim ki, 'diğer kısımlarda' yatırılmış 1800 milyon dolarlık sermayenin 659 milyon doları (1950 yılı itibarıyla) Arabistan Yarımadasındaki petrol teşebbüslerine yatırılmıştır (25). Dünyanın diğer kısımlarında diğer iktisadî faaliyetler için yatırılmış sermayelerin, bu kıta veya memleketlerin arazi genişlikleri, nüfus kesafetleri düşünüldüğünde, ne derece küçük olduğu derhal göze batar.

Petrol yatırımları için aşağıdaki tablo daha teferruatlı bilgileri vermektedir (26) : (Milyon Dolar olarak)

(—) 50 milyon dolardan az demektir.

(25) A. B. D. Ticaret Bakanlığı, a. g. e., s. 12. Suudi Arabistan, Irak, Ürdün, Lübnan, Suriye, Aden, Bahreyn, Küveyt ve Katar petroleri kastedilmektedir.

(26) A. B. D. Ticaret Bakanlığı, a. g. s., 13. % ler yekûna nisbeti ifade eder.

Yıllar	Yekûn	Kanada		Lâtin Amerika		Avrupa		Diğer memleketler	
		Kıymet	%	Kıymet	%	Kıymet	%	Kıymet	%
1929	1117	55	5	617	55	321	21	214	19
1936	1074	108	10	453	42	275	26	238	22
1940	1277	120	9	572	45	306	24	280	22
1943	1393	161	12	618	44	370	26	244	18
1950	3390	418	12	1408	42	424	13	1140	34

Görülüyor ki, 20 yıllık bir devre zarfında, Amerikan hususî yatırımları arasındaki petrol yatırımları üç defa artmış ve bu artışın büyük kısmı Arap Yarım adası petroleri için olmuştur. Bu sahada 1943 yılındaki petrol yatırımları sadece 55 milyon dolarken 1950 yılında 659 milyon dolara yükselmiştir (27). Bu rakam ve vakıalara dayanarak denilebilir ki, Amerikan hususî yatırımlarının geri kalmış memleketlerde alâka duydukları yatırım sahaları arasında petrol başta gelmektedir. Bu müşahede veya hükmü aşağıda gözden geçireceğimiz diğer vakıalar da destekliyecektir.

Petrolden sonra sanayî yatırımlarını gözden geçirelim. Sanayi yatırımlarından geri kalmış memleketlerin hemen hiç payları yok gibidir. Sanayi yatırımları çok büyük ölçüde zaten kendileri sanayileşmiş olan memleketlerle nisbeten sanayileşmiş memleketlerde temerküz etmiştir. Aşağıdaki tablo bu gerçeği açık bir şekilde gözler önüne sermektedir (28) :

1943 - 1950 Yılları Arasında Amerikan Sanayî Yatırımları
(Seçilmiş 10 Memlekette - Milyon Dolar)

Memleketler	1943	1950	Artış
Kanada	941	1897	956
Birleşik Krallık	307	542	235
Brezilya	66	285	219
Meksika	22	133	111
Arjantin	101	161	50
Avusturya	48	98	50
Fransa	75	114	39
Güney Afrika Birliği	11	44	33
Venezüellâ	1	24	23
Kolombiya	6	25	19
10 memleket için yekûn	1578	3323	1745
Bütün dünya için yekûn (*)	1884	3705	1821

(27) A. B. D. Ticaret Bakanlığı, a. g. e., s. 12 - 14.

(28) A. B. D. Ticaret Bakanlığı, a. g. e., s. 11.

(*) Dünya için yekûn kalemine Almanya, Avusturya, Yugoslavya, Doğu Avrupa ve Çin'dekiler dahil değildir. Bunlar harp tahribatı ve millileştirme ile azalmışlar veya elimine edilmişlerdir.

On seçilmiş memleketteki Amerikan sanayî yatırımlarının yekûna olan nisbeti 1943 yılında % 83,7 iken yedi yıl sonra daha da aratarak %89,7ya çıkmıştır. Dünyanın geriye kalan kısmındaki direkt sanayî yatırımları ancak 380 milyon dolar olup yekûn sanayi yatırımlarına nisbeti % 10 dan biraz fazladır. Yalnız başına Kanada adıgeçen yatırımların yarısına sahiptir. Amerikan sanayî yatırımlarının iki tarih arasındaki miktarlarının artışı % 100 e yaklaşırken 10 seçilmiş memleketin paylarındaki artma % 100 ün üstünde olmuştur. 1821 milyon dolarlık artışın 1745 milyonu seçilmiş 10 memlekette, ve hususiyle bunlardan belli başlı bir kaçında, vukua gelirken, dünyanın geriye kalan kısmında sadece 76 milyon dolarlık bir artma kaydedilmiştir. Amerikan hususî sermayesinin geri kalmış memleketlere itibar etmemekte oluşunu pek az şey bu kadar açık gösterebilir.

Son olarak madencilik sahasını inceliyelim. Bu sahada da karşılaştığımız netice sahasında bulunduğumuzdan farklı olmayacaktır.

1929 - 1950 yıllarında maden istihraç ve izabe sahalarna yatırılan sermayeler aşağıda görüldüğü gibidir (29) : (Milyon Dolar olarak)

	1929		1950	
	Kıymet	%	Kıymet	%
Kanada	400	34	334	30
Şili	331	28	351	31
Meksika	230	19	121	11
Peru	79	7	55	5
Batı Yarım Küresi -				
Yekûn	1132	96	963	85
Dünya için yekûn	1185	100	1128	100

Amerikan sermayesinin maden işlerine yatırılan kısmı 20 yıl sonunda küçük bir azalma göstermiştir. 1929 yılında Batı Yarım Küresi memleketleri dışında Amerikan sermayesi maden işleri yapmamış gibi birşeydir. 1950 yılında da Kuzey ve Güney Amerika haricindeki Kıt'a veya memleketlerde madenlere yatırılan sermaye tutarı sadece 175 milyon dolar kadardır. Görüyoruz ki, bu yatırım sahasında da Amerikan sermayesi mahdut bir saha dışında fazla bir faaliyet göstermemiştir.

Halbuki İkinci Dünya Harbinin sona ermesinden itibaren söylenen nutuklar, hazırlanan raporlar, yapılan incelemeler ve yazılan eserlerde

(29) A. B. D. Ticaret Bakanlığı, a. g. e., s. 15.

geri kalmış memleketlerin kalkındırılması meselesi hareketle ele alınırken Amerikan hususî sermaye yatırımlarına ümit dolu gözlerle bakmaktan bir türlü geri kalmamadığı görülmektedir.

Amerikan hususî sermaye yatırımlarının bu derece iştihakla istenmesinin Amerika bakımından çeşitli sebepleri düşünülebilir. Hiç şüphe yoktur ki, kendi tarihinden gelen tecrübeler ve bilgiler bunların başlıcaları arasındadır. Bunlar, aynı zamanda hususî ve liberal iktisat sistemine duyulan güvenin bir neticesi diye de düşünülebilir. Ancak, harp sonu dünyasında Amerika'yı böyle düşünmeye ve hareket etmeye sevk eden sebeplerde yok değildir. Amerika'nın karşılaştığı politik problemler onu iki şeye zorlamış ve zorlamaktadır : Kendi müdafaa gücü için masraf yapmak, etrafında sık ve kuvvetli bir müttefik memleketler sistemini kurmak ve devam ettirmek için masraf yapmak : Askerî ve teknik yardımlar. Bu sonuncu memleketlerin bir çoğunda karşılaşılan en büyük problemlerden başlıcası iktisadî gelişme ihtiyacı ve arzudur. Buna yardım yolu (Amerika için) bir tek değildir. Bunlara karşılıksız yardım, Amerika'ya hiç bir şey sağlamaz (iktisadî manâda). Bunların kullanılmalari üzerinde, arzu olunduğu nisbette, kontrol her zaman mümkün değildir. Hususî yatırımlar bu iki zayıf noktayı bertaraf edebilir (30). Amerika'da revaçta olan fikir, genel olarak, budur. Ne var ki, realite bu fikir veya görüşe uygun gelişme tamayülünden uzaktır.

Amerikan direkt yatırımlarına dair incelemelerimiz yatırım gelirleri ve yıl sonu yatırımları yönlerinden devam edelim.

Kanada'da 1950 yılı itibariyle, yıl sonu yatırımları o yıl hasıl olmuş yatırım gelirlerinden fazladır. Latin Amerika memleketlerinde de durum aynıdır. Batı Avrupa'da yatırımlar gelirlerden ihmal bile edilecek bir fazlalık gösterir. Dünyanın geri kalan kısmında yatırım gelirleri yıl sonu yatırımlarından hemen hemen bir misle yakın bir fazlalık göstermektedir (31). Demek oluyor ki, yalnız Avrupa'da yıl sonu yatırımları gelirlerin yeniden yatırılması ile oluyor. Kanada ve Latin Amerika'da net ilâve yatırımlar yapılmakta, dünyanın geriye kalan kısmında hasıl olan yatırım gelirlerinin takriben yarısından biraz fazlası yeniden yatırılmakta geriye kalanı A. B. D. ne dönmekte veya başka yerlerde yatırılmaktadır.

Şimdi aynı şeyi aynı yıl itibariyle (1950) yatırım sahaları yönünden gözden geçirelim.

Sanayî yatırımlarının hasıl ettiği gelirler, yıl sonu itibariyle bu sa-

(30) Salant, «Domestic Effects of Capital Export under the Point four Program» Ame. Eco. Review, Vol. XL. No. 2.

(31) A. B. D. Ticaret Bakanlığı, a. g. e., s. 28.

haya yapılan yatırımlardan biraz fazladır. Yani bu sahada elde edilen gelirlerin hepsi yeniden yatırılmamaktadır. Petrol sahasında fark gelir lehine hayli büyüktür. Ulaştırma işlerinde yatırımlar gelirin takriben dört mislidir. Yâni yıl sonu itibariyle net ilâve yatırım vardır. Maden ve izabe sahasında yatırımlar gelirlerden, ziraatte gelirler yatırımlardan ve nihayet diğer endüstrilerde yatırımlar gelirlerden hafifçe farklıdır. Ticarette gelirler yatırımlara eşittir, yâni, elde olunan gelirler tamamen yeniden yatırılmaktadır (32). En kârlı sahanın, elde edilen gelirle yeniden yatırılan gelir miktarının farkı bakımından, petrol yatırımları sahası olduğu anlaşılmaktadır. Ondan sonra sanayî sahası gelmektedir.

Amerikan yatırımlarının harp sonu devresindeki gelişme hususiyet ve temayülleri üzerinde biraz daha durmakta fayda görüyoruz. Zira, bu devre yatırımlarından beklenenler hakkında daha sarıh bir bilgi ve fikre ancak bu suretle varabileceğiz. 1946 ve 1954 yılları arasındaki gelişmeleri tetkik ederek daha kesin bir fikre yaklaşabileceğiz (33).

1954 yılı sonunda âmme yatırımları ve hususî yatırımlar bir arada A. B. D. uzun vâdeli dış yatırımları 39,6 milyar dolardı. Bunun 15,2 milyar doları Federal Hükûmet ve hükûmete bağlı müesseselerin ikrazları idi. Bu sonuncuların başlıcası İhracat - İthalat Bankasıdır. Geriye kalan 24,4 milyar dolar hususî yatırımlardır.

1946 - 1954 yılları arasında yatırımlar yılda ortalama 2,4 milyar dolar arttı. Artış büyük ölçüde hükûmet ikraz ve kredileriyle alâkalıdır. 1939 dan evvel hükûmet ikrazları fazla önemli değildi. 1946 da 5 milyar dolardı. İki yıl içinde 12,9 milyara çıktı. Bundan sonraki yıllarda artış fazla olmadı (34).

1946 Yılında 7,2 milyar dolar olan hususî direkt yatırımlar 1954 yılı sonunda 17,7 milyar dolara yükselmiştir. Yıllık ortalama artış 1312 milyon dolardır. Portfolio ikrazlar ve diğer yatırımlar (uzun vâdeli banka kredileri ve ticarî alacaklar) 5 milyar dolardan 6,6 milyar dolara yükselmiştir (35).

(32) A. B. D. Ticaret Bakanlığı, a. g. e., s. 28.

(33) 1946 - 1954 Yılları arasındaki yatırımlar hakkındaki rakamlar J. H. Adler'in «The Place of International Investment in the U. S. Economic Outlook» adlı, Dünya Bankasından temin ettiğimiz 15.11.1955 tarihli etüdünden alınmıştır.

(34) 12,9 Milyar dolara, A. B. D. nin 2750 milyon dolarlık Para Fonu, 635 Milyon dolarlık Dünya Bankası iştirakleri de dahildir.

(35) Portfolio yatırımların 500 milyon doları Dünya Bankası Tahvillerine yatırılmıştır. Yekûndan bu miktar ve Kanada'nın hissesi çıkarılacak olursa, Portfoljo yatırımlarda 1,3 milyardan, 1,2 milyar dolara cüz'i de olsa bir azalma olduğu görülür.

Amerikan yatırımlarından en büyük hisseyi tek memleket olarak Kanada almaktadır. Kanada'daki direkt yatırımlar 5,9 milyar dolarla genel direkt yatırımların 1/3 ü, portfolio yatırımlar 3,3 milyarla yekûnun 2/3 üdür.

A. B. D. direkt yatırımlarının büyümesi ancak % 50 nisbetinde yeni net yatırımlarla, diğer yarısı yatırım gelirlerinin tekrar yatırılması suretiyle olmaktadır. Bu hüküm için Kanada'daki yatırımlar da nazarı itibara alınmaktadır. Kanada hariç tutulursa, dünyanın geriye kalan kısmındaki direkt yatırımlardaki artışı 11,8 milyar dolardır. Bunun ancak 3,6 milyarı yeni net yatırımdır. Ve nisbet Kanada dışında % 50 nin de altındadır.

Yatırımların ana çizgilerle durumu ortaya çıkmış bulunuyor. Şimdi bunların faaliyet sahalarını ve buldukları memleketleri gözden geçirelim.

Kanada hariç, Amerikan direkt yatırımlarının 1/3 ünden fazlası petrol işlerine yatırılmıştır. Petrol işleri derken, petrol kuyuları, tasfiyehaneler, taşıt vasıtaları (tankerler), pipelineler, satış ve tevzi tesisleri kastedilmekte, Amerikan petrol şirketlerinin bunlar için yaptıkları yatırımlar bahis konusu edilmektedir.

Yatırımların 1/10 i maden ve izabe işlerine, diğer 1/10 i âmme hizmetlerine, 1/4 i (petrol tasfiyesi ve maden izabesi hariç) sanayiye ve geriye kalanı da ticaret, ziraat, banka ve maliye sahaları ile diğer işlere yapılmıştır.

Yatırımların % 60 ı Latin Amerika, Batı Yarım Küresindeki bağlı ülkeler ve Orta - Doğu'dadır (petrol yatırımları). Avrupa'nın payı % 22 dir. Kanada'da bir arada, Amerikan sermayesinin pek mahdut bir sahada ve yine mahdut faaliyet kollarında tonlandığı açıkça görülmektedir.

Sanayi yatırımlarının asıl önemli bulunduğu memleketler, Kanada ve Kıt'a Avrupasından sonra, Venezüella (1, 4), Birleşik Krallık (1, 2), Brezilya (1, 0), Küba (0, 7), Şili (0, 6) ve Meksika'dır (0, 5 milyar dolar).

Amerikan dış yatırımlarının hasıl ettikleri gelirlere gelince, bütün hususî yatırımların (direkt ve portfolio) gelirleri 2,4 milyar dolardır. Bunun 2,2 milyarı direkt yatırımlardan, 200 milyonu diğerlerinden doğar. 2,2 milyar doların 440 milyonu Kanada'da hasıl olur. Bu Kanada'daki yatırımların % 10,5 udur. Geriye kalan miktar dünyanın diğer kısmındaki yatırımlardan gelir ve bu yatırımların % 16,5 u kadardır. Gelirler için verilen bu rakamlar yabancı vergiler çıktıktan sonraki miktarları temsil etmektedir.

Aşağıdaki tablo dahilde yatırım gelirleriyle aynı sahalardaki dış yatırım gelirlerini mukayeseli bir şekilde göstermektedir: (Harp sonrası yılları ortalaması olarak)

Petrol yatırımları geliri	% 10 - 11	% 22	(Kanada hariç)
Maden ve izabe »	% 10	% 12	
Sanayi »	% 12,5	% 16	

Adler, dahildeki yatırımlarla hariçteki yatırımlar arasındaki gelir farkını Amerikan sermaye sahiplerinin hariçte yatırımda bulunma arzusu ile bunları yatırıma teşvik edebilmek için ödenmesi gerekli yüksek risk karşılığının bir ifadesi olarak görüyor.

Adler, Amerikan teşebbüslerinin dışarıdaki istihalleri ile Amerika'nın bunlardan ithal ettikleri malları incelemiştir. Yaptığı hesaplara göre, dışarıda Amerikan teşebbüsleri tarafından istihsal edilen malların Amerika'nın yekûn ithalatı içindeki payları: 1950 de % 25, 1952 de % 21 idi.

Aşağıdaki tablo, 1952 yılına göre, Amerikan teşebbüslerince hariçte istihsal edilen başlıca malların ne miktarının Amerika tarafından ithal edildiğini gösteriyor: (Nisbetler ithal edilen bir maldan ne nisbetinin bu teşebbüslerin istihsalinden geldiğini göstermektedir).

İthal edilen ham petrolün	% 95 i
» » Nikel ve aliminyum - boksitin	% 90 »
» » Bakırın	% 85 »
» » Kâğıt hamurunun	% 75 »
» » Petrol mahsullerinin	% 70 »
» » Kalayın	% 55 »
» » Demirin	% 55 »
» » Kromun	% 40 »
» » Gazete kâğıdının	% 35 »

Adler'in kaydettiğine göre, bu mahsuller A. B. D. de ya hiç istihsal edilmezler, ya da ihtiyacın çok altında istihsal edilirler. Bunların ekserisi 'stratejik' madde telakki edilmekte, bunların istihsalı için yatırılmış sermayelerin önemi takdir ve teslim edilmektedir.

A. B. D. nin Kanada ve Latin Amerika memleketlerinden yaptığı ithalatın 1/3 i Amerikan kumpanyalarının istihsallerinden tereküp etmektedir.

Bütün bunlar Amerikan teşebbüslerinin hazır pazarları olan (bilhas- sa A. B. D. de) mahsulleri istihsal etmek için yatırımda bulunma gibi bir

temayüle sahip olduklarını gösterecek mahiyette işaretlerdir. Eğer bu görüş doğru ise, birçok başkalarının fikrine katılarak Adler'in kaydettiği gibi, Amerikan direkt yatırımlarının gelişmesi Amerika'nın ithal kabiliyetine bağlı bulunmuş ve bulunacaktır. Hemen kaydedelim ki, bu, Amerika'dan gelecek imkân ve yardımlara bağlanan ümitleri iyiden iyiye kıran bir neticedir. Zira Amerika'nın büyük ölçüde (36) kendi-kendine yeterliği ithalatının genişlemesine en esash ve ilk mânidir.

Halbuki, evvelce işaret ettiğimiz ve Adler'in de daha hususî olarak belirttiği gibi, Amerikan hususî yatırımlarının artarak gelişmesi yıllardan beri A. B. D. nin dış iktisadî politikasının bir ana hedefi sayılmıştır. Bu politika üzerinde beyanda bulunan hükûmet sözcüleri, tekrar tekrar, diğer memleketlerin, hususiyle az gelişmiş memleketlerin, iktisadî kalkınma maksatları için hükûmet ikrazları ve hibeleri elde etmek hususundaki tazyiklerine karşılık olarak, bunların herşeyden önce hususî sermaye yatırımlarını elde etmeye çalışmalarını ve buna güvenmelerini ısrarla ifade etmişlerdir.

Böyle bir politika şu iki şeyi zorunlu kılar : Bir taraftan, Amerikan sermayesi hariçte yatırım fırsatları aramak için ciddî bir şekilde teşvik edilmeli, diğer taraftan diğer milletler Amerikan hususî sermayesini makul şartlarla kabul etmeye hazır olmalıdırlar. Adler bu memleketlerin böyle bir hazır olma vaziyetine ikna edilmeleri gerektiği fikrindedir.

Harbin bitiminden beri, direkt yatırımların genişlemiş olmasına rağmen

(36) Aşağıdaki rakamlar ne demek istediğimizi açık bir şekilde göstermektedir :

A. B. D. İstihlâkinin Nisbeti Olarak Yerli İstihsal		
Maddeler	Nisbet %	Devre
Gıda maddeleri	102	1946 - 50
Buğday	167	1948 - 52
Gıda olmıyan zirai maddeler	97	1946 - 50
Pamuk	154	1948 - 52
Alüminyum	88	1948 - 50
Kömür	111	1946 - 50
Bakır	77	1950
Orman mahsulleri	93	1946 - 50
Demir	95	1948 - 50
Petrol	91	1950

Kaynak : «The Political Economy of American Foreign Policy» Report of a Study Group Sponsored by the Woodrow Wilson Foundation and the National Planning Association, New York, 1955, s. 44.

men, her iki istikamette de politika tamamen başarı gösterememiştir. Amerikan sermayesi az gelişmiş memleketlere gitmek için artan ve genel bir arzu göstermemiştir. Gittiği yerlerde de (petrol, demir vs.) gibi istisnai değeri olan iktisadî kıymetleri aramak ve işletmek için gayret göstermiştir. Yeni piyasalar yaratmak, mevcut piyasaları geliştirmek zahmetlerine girişmemiştir. Meselenin diğer tarafında yatırımların yapılacağı memleketlerin bunlara karşı tutumları bahis konusu olur. Adler'in fikrine, yukarıda hulasa edilen politikanın bu tarafı da başarılı olacak şekilde işlememiştir. Bazı istisnalar bir tarafa bırakılırsa, Amerikan sermayesine karşı kayıtsız kalmış ve bazı halterde bundan öteye düşmanlık gösterilmiştir.

Geri kalmış memleketlerde görülen bu kayıtsızlık ve Amerikan sermaye yatırımlarını azaltıcı kayıtlar, yazarın fikrine, Amerikan Hükûmeti adına yapılan hususî sermaye hareketine dair beyanların yanlış tefsir edilmeleriyle alâkalıdır. Bu beyanlara bakılarak, Amerikan sermayesinin hariçte yatırım yapmaya arzulu olduğu, ve hatta mecbur bulunduğu gibi yanlış bir görüşe varılmaktadır. Bu doğru değildir. Amerika'nın kendi kendisine geniş mikyasta yetebilmesi dışında, halâ A. B. D. de yatırım fırsatları çok boldur ve fazla uzağa gitmeğe lüzum kalmadan Batı Yarım Küresinde ilâve fırsatları bulmak mümkün ve kolaydır.

Amerika Birleşik Devletlerinin zamanımızdaki durumunu İngiltere'nin 1914 yıllarına kadarki durumu ile mukayese etmek yanlıştır. Amerikan hususî yatırımları İngiliz yatırımlarının XIX uncu asırda ve XX inci asrın ilk 14 yılında yaptığını yapamaz.

Prof. Cairncross (37), 1914 lere kadar birikmiş İngiliz servetinin 1/3 inin hususî dış yatırımlar halinde olduğunu tahmin etmiştir. Amerika için aynı nisbet 300 milyar demektir; halbuki fiiliyatta ancak 25 milyardır (1954 yılı sonu). İngiliz tasarruflarının her yıl ortalama % 40 ı hariçte yatırılmıştır. Bu nisbet Amerika Birleşik Devletleri için yılda 20 milyar demektir; fiilen yatırılan miktar, on yılın ortalaması olarak (1946-1955), sadece 800 milyon dolardır. İngiliz millî geliri içindeki dış yatırımlar gelirinin nisbeti 1914 yıllarına gelinceye kadar % 10 civarında idi. Aynı nisbet Amerika için % 1 dir. Profesör Nurkse, şu vakıayı da tesbit ediyor : Son 50 yıl zarfında dünya istihsali 3, A. B. D. nin istihsali

(37) Adler'in yukarıda anılan etüdünden.

4 misli artış bulunuyor. Yatırımlar ise bu artışlara uygun olarak artmış bulunmamaktadırlar (38).

Bütün bu vakıalar A. B. D. nin kendi ekonomisi için dış yatırımların fazla önemi olmadığı görüşünü destekliyecek mahiyettedir. Böyle bir netice sermaye ihtiyaçlarını karşılamak için ümitlerini Amerika'ya bağlamış memleketleri doğrudan doğruya alâkadar eder. Öyle zamediyoruz ki, geri kalmış memleketler iktisadî kalkınmaları için bu ümitlere bağlanarak kendi imkân ve güçlerini seferber etmede kabiliyet göstermez ve sür'atli hareket etmezlerse sadece vakitlerini heba etmiş olacaklardır.

Bahse son vermeden evvel Amerikan portfolio yatırımlarının bir gelişme imkânına temas edelim. Sigorta kumpanyaları, tasarruf bankaları ve emeklilik fonları gibi büyük tasarruf müesseselerinin dış yatırıma müsait olmıyan statüleri değiştirilse bile, bu kaynaklardan gelecek sermayelerin portfolio yatırımlar şeklinde sermayeye en fazla ihtiyacı olan az gelişmiş memleketlere gitmesi muhtemel olamaz. Ancak son yıllarda Dünya Bankası kanaliyle bunlardan bu gayeler için faydalanma imkânları gelişme göstermektedir. Gelişme önümüzdeki yıllarda daha da sür'atlenebilir.

2 — İhracat — İthalat Bankası ve ikrazları : A. B. D. Hükûmetinin malı olan bir müessesedir. 1934 yılında kurulmuştur. Büyük depresyonun vücut verdiği bir teşebbüstür. Kuruluş gayesi, bugünkü gibi, o gün de A. B. D. ihracatının gelişmesine ve artmasına yardım etmektir.

İlk kurulduğunda sermayesi sadece 11 milyon dolarken 1959 yılına kadar giriştiği muamelelerin yekûnu 10 milyar doları aşmıştır. Böyle bir neticeye ulaşabilmek için Banka bu müddet zarfında değişen şartlara mükemmel bir uyma kabiliyeti göstermiştir. Bu gelişme sırasında maksat hep aynı kalmış fakat bunun elde edilebilmesi için gerekli vasıta ve âletlerde büyük değişiklikler ve artmalar kaydedilmiştir. Şimdi bunları kısaca gözden geçirelim.

1940 yılına kadar Bankanın muamele hacmi geniş değildi. 1940 yılında ikraz edebileceği azamî meblağ 200 milyon dolardı. İkinci Dünya Harbi, dünyanın birçok yerleri için olduğu için olduğu gibi, Lâtin Amerika'nın da Avrupa ile irtibatını kesince, bu bölge memleketlerinin o zamana kadar büyük ölçüde Avrupa'dan temin ettikleri ihtiyaçlarının A. B. D. ince karşılanması gibi bir problemle karşılaştı. Aynı yıl aza-

(38) «Some Reflections on the International Financing of Public Overhead Investments» Lectures on Economic Development, İst. 1958.

mî ikraz meblağı 700 milyon dolara yükseltildi. 1945 yılında ikraz selâhiyeti 5 misli artırılarak 3,5 milyar dolara çıkarıldı. Kısa zaman aralıkları ile Bankanın ikraz edebileceği meblağın bir kaç defa daha yükseltilmesi icabetti. 1958 yılı başında ikraz yetkisi 7 milyara ulaştı (39).

Bankanın ikraz faaliyetlerinin bağlı olduğu prensipleri kısaca gözden geçirelim. Bankanın mevcudiyetinin ve dolayısıyla faaliyetlerinin altında yatan ana fikir şu iki sorunun içindedir: A. B. D. nin dış ticaretinde karşılaştığı problemler nelerdir? Banka bu problemlerin çözümüne en iyi şekilde nasıl yardım edebilir? (40). A. B. D. nin dış ticaretinde karşılaştığı problem ihraç zorluğu olduğuna göre, Banka verdiği ikrazlarla Amerikan mallarının ihracını kolaylaştırmaya ve artırmaya çalışır. Burada hemen belirtelim ki, Bankanın verdiği ikrazlar bağlıdır. Yâni bunlar ancak Amerikan piyasalarında Amerikan malı almada kullanılabilirler.

Amerika'nın ihracatını artırmak için Banka kendisine yapılan her kredi talebini kabul etmez. Kredi taleplerini kabul veya reddederken şu gibi hususları gözönünde bulundurur: Yapılan talep Amerikan ekonomisi üzerinde ne gibi bir tesir hasıl edecektir? Şayet verilirse, ikraz alâkalı yabancı memleketle olan dostça münasebetleri geliştirecek yolda müessir olacak mıdır? Verilen krediler krediyi alan memleketin gelişmesinde faydalı bir tesir yaratacak mıdır? (41). Banka, belirtildiği gibi, esas itibarıyla Amerikan ekonomisinin meseleleriyle alakalıdır. Fakat bu arada verdiği kredilerin istikbali bakımından yabancı memleketler meseleleriyle ilgilenmek zorunda kalmaktadır. Bu son husus, aynı zamanda, A. B. D. nin etrafında mümkün olduğu kadar çok ve kuvvetli dost memlekete sahip olma arzusu ile de alakalıdır. Dış politikasında A. B. D. ne karşı dost olmıyan bir memlekete Bankanın kredi vermesi tasavvur edilemez. Bu itibarla Müessesenin siyasî bir karakteri de vardır. Amerikan Dışişleri Bakanlığının muhalefet ettiği bir ikrazı Banka yapamaz (42).

Banka kredi vermeyi uygun ve faydalı gördüğü takdirde, yabancı hükûmetler, yabancı hususî şahıslar ve Amerikan kumpanyaları arasında fark gözetmez. Bir başka ifade ile, krediden faydalanma muayyen müesseseye veya şahıslara münhasır tutulmamıştır. Fakat her kredi muamelesinde krediyi alanın ödeme kabiliyeti, kredinin kuruluş ve işleyişine yardım

(39) Exp. - Imp. Bank of Washington, «Report to the Congress, June 30, 1959» Part : 1, s. 6 - 8.

(40) H. Arey, «History of Operations and Policies of Exp. - Imp. Bank of Washington» 1953, s. 112.

(41) Arey, a. g. e., s. 113 - 115.

(42) Arey, a. g. e., s. 122.

edeceği projenin mahiyeti ve müstakbel faydaları inceden inceye tetkik edilir.

Bankanın kredi muamelelerine gelince, Banka başlıca aşağıdaki tipte kredi muamelelerinde bulunur (43) :

a) Amerikan müstahsil ve ihracatçıları dışarıdaki piyasalarda sattıkları müstahsil karakterli mallar için yapılmış muayyen siparişlerde destekler. Bunu yabancı alıcılara kredi açmak suretiyle yapar. Diğer bir ifade ile, satış bedellerini % 50 - % 90 arasında yabancı alıcı adına öder. Böylece, Amerikan ihracatçısı piyasalarını muhafazaya devam eder, rakip ihracatçılar karşısında kredisizlik dolayısıyla zor duruma düşmekten kurtulur, Amerikanın ihracatı artar, yahut azalmaz, ve nihayet yabancı alıcı kredi ile ihtiyaçlarını karşılama imkânını elde eder.

b) Banka yabancı bankalara, pamuk, tütün ve istihsal fazlası gösteren diğer bazı muayyen malların dış piyasalarını tutabilmek için, kısa vâdeli krediler verir.

c) Amerikan kumpanyalarına hariçte yapacakları yatırımlarda kullanılmak, yabancı hususî ve âmme müesseselerine memleketin iktisadî gelişmesine yardım edecek projeler için sarfedilmek üzere krediler verir. Bu türlü krediler verilirken bilhassa girişilen teşebbüsler Amerika'nın ihtiyaç duyduğu mallar istihsal eden ve dolayısıyla Amerika'da hazır piyasaları olan teşebbüslerse bunlar daha ziyade teşvik edilir ve memnuniyetle karşılanır. Fakat bu demek değildir ki, krediler münhasıran adı geçen maksatlar için verilir. Endirekt faydaları gözönünde tutularak yol, liman, enerji, sulama gibi projeler için geniş ölçüde ikrazat yapılır.

d) Nihayet dördüncü bir tip olarak, hususî ahval ve şartlarda verilen bir kredi tipinden bahsedilebilir. Bir taraftan ödeme güçlüğüne ağırlığı artmış, diğer taraftan mutlak karşılanması gerekli ihtiyaç durumları ortaya çıkmışsa bu tip krediler bahis konusu olmaktadır.

Banka genel olarak Amerika'ya ithalât için kredi vermez, yahut pek mahdut ölçüde verir. Bu sahadaki faaliyeti daha çok ithalatını kolaylaştırdığı malların Amerika'da hazır piyasaları olmasıyla, bu ithalâtın Amerika'dan müteakip ihracatlara sebep olmaları halinde artmaktadır. Faraza dışarıda Amerika'nın ihtiyaç duyduğu bazı madenleri istihsal eden bir Amerikan kumpanyasının Amerika'ya ihracatı kolaylaştırılır. Çünkü buna hem ihtiyaç, yâni piyasa mevcuttur, hem de ihracatçı kumpanya faaliyetine devam ettikçe Amerika'dan ithalatına devam edecektir. Ban-

(43) Arey, a. g. e., s. 116 - 118.

ka hususî sermayeye karşı kendisini rakip değil fakat tamamlayıcı ve yardımcı telakki eder. Banka ikraz verdiği için bunun bir faizi vardır ve faizin ana para ile birlikte muntazam olarak ödenmesini bekler.

Bankanın ikrazlarına gelince, bankanın asıl büyük ikrazları 1945 lerden sonra olmuştur. Aşağıdaki tablo Bankanın ikraz durumunu Kıt'lara göre dağılışı itibariyle ve 1959 yılı Haziran ayındaki birikmiş vaziyetiyle göstermektedir (44) :

1934 - 1959 Yılları Arasında Banka İkrazları
(000 ilâvesiyle - Dolar Olarak)

Afrika	242,915
Asya	2,028,483
Kanada	375,738
Avrupa	3,745,364
Lâtin Amerika	3,808,861
Okyanusya	23,936
Diğer memleketler	8,225
Muhtelif	4,932
Genel yekûn	10,238,455

Açıkça görüldüğü gibi, Bankanın temin ettiği kredilerin 3/4 ü Lâtin Amerika ile Avrupa arasında paylaşılmıştır. Daha evvel başka sermaye ve kredi kaynaklarını incelerken tesbit ettiğimiz dağılışı nisbetsizliği burada çok daha barizdir. Afrika'da kredi alan sekiz memleket vardır. Bunlardan Güney Afrika Birliğine 151 milyon dolar verilmişken Mısır'ın payı sadece 12,5 milyon dolar olmuştur. Avrupa'da kredi temin eden memleketlerin sayısı 21 dir. Fransa 1611 milyon, Birleşik Krallık 525, Hollanda 303, İtalya 250, Belçika 200, Finlandiya 136, İspanya 96, Almanya 82, Avusturya 81 milyon dolar kredi almışlardır. Lâtin Amerika'da 20 memleket Banka ikrazlarından faydalanmıştır. Brezilya 1338 milyon, Meksika 572, Arjantin 517, Şili 259, Kolombiya 248, Peru 242, Kûba 135 milyon dolarlık kredi sağlamışlardır. Orta Doğu dahil koca Asya Kıt'asında 14 memlekete ikraz yapılmıştır. Burada da bariz bir dağılışı nisbetsizliği göze batmaktadır. Japonya 785 milyon, Çin 222 milyon, Endonezya 214, Filipin 194, Hindistan 168, İsrail 163 milyon dolar kredi almışlardır.

Türkiye'nin Bankadan aldığı kredilerin tutarı 91 milyon dolardır. En son alınan krediler 1958 ve 1959 yıllarında olmuştur. Dünya Bankası kaynaklarında olduğu gibi, bu kaynaktan da layikiyle faydalanamadığımız aşikârdır. Buna sebep olan faktörlerin bütün mukrizler için aynı

(44) «Report...» Part : 1, s. 193; Part : 2, s. 124 vd.

yönde tesir gösterecekleri açıktır. Dış ödeme güçlüklerimiz devam ettikçe, asgarî borçlu memleket disiplinine sahip olmadıkça, kredi taleplerimizi gerekli asgarî şartlara uygun olarak hazırlıyamadıkça rakip kredi talepçileri karşısında alabileceğimiz netice hiç bir zaman bundan farklı olamaz.

Banka şimdiye kadar 69 memlekette sayısı 1645 i bulan projeleri kredileriyle desteklemiştir. Bunların yatırım sahaları itibariyle sayı ve miktarları aşağıda görüldüğü gibidir (45) :

Yatırım Sahaları	Sayıları	Miktarı (Milyon Dolar)
Elektrik enerjisi	120	614
Ulaştırma	534	1.455
Madencilik	106	509
Ziraat	246	1.207
Çelik ve diğer metaller	59	562
Sanayi kredileri	339	573
Su tesisleri ve sulama	40	210
İmar kredileri	47	2.101
Ticarî zaruretlerle verilenler	72	2.886
Diğer maksatlar için	76	91
Genel yekûn	1.645	10.238

Bankanın Amerikan Kongresine takdim ettiği 1959 yılı raporunda iktisadî kalkınmaya yararlı olmaları bakımından yukarıdaki kalemlerden ilk 7 si ele alınıp ayrı ayrı incelenmektedir. Buna bakarak hükmetmek gerekirse, Banka kredilerinin yarısını teşkil eden sonuncudan evvelki iki kalemin aynı maksada fazla hizmet etmediğini çıkarmak mümkün olur. Böyle olunca Bankanın kalkınma yardımları miktar itibariyle önemlerinden hayli kaybetmektedir. Mamafih başka yerlerde iktisadî kalkınma Bankanın gözettiği aslî gayeleri arasında zaten ilk plânda gelmektedir.

(45) «Report...» Part : 1, s. 9